

Тадқиқи сачъ

Ба аҳли адаб маълум, ки сачъ ҳамчун санъати бадеӣ таърихи зиёда аз ҳазорсола дошта, классикони мо дар асарҳои манзуму мансурашон онро истифода кардаанд.

Дар китоби «Луғати истилоҳоти адабиётшиносӣ» (1964) таъриф ва навъҳои маъмули он хотирнишон ва чанде мисолҳо оварда шуда буданд. Шарҳи луғавии ин калима дар ҷилди дуйуми «Фарҳанги забони тоҷикӣ» низ дода шудааст.

Т. Зеҳнӣ дар «Санъати суҳан» ба сачъ ҳамчун санъати махсуси назму наср эътибори ҷиддӣ дода, шаклҳои гуногуни онро пеши назар меоварад. Ӯ сачъро дар назму наср вобаста ба қофия маънидод карда, алоқаи қофия ва сачъро нишон медиҳад.

Дар баъзе мақолаву рисолаҳои адабиётшиносон М. Шукуров, Ш. Ҳусейнзода, А. Маниёзов, С. Табаров ва дигарон ҳам ба истифодаи сачъ дар асарҳои бадеӣ ишора кардаанд. Вале Р. Мусулмонқулов муҳаққиқи махсуси ин соҳа аст. Вай решаҳои таърихӣ, сарчашмаҳои пайдоиш ва сайри тақомути сачъ ва навъҳои гуногуни онро аз назар гузаронда, аз андешаҳо ба хулосаҳо мегузарад. Аз мулоҳизаҳои ӯ равшан мешавад, ки сачъ ҳамчун санъати бадеӣ дар асарҳои пешазисломӣ, дар зарбулмасалу мақолҳои халқ, манбаъҳои нодир (навиштаҷоти кӯҳи Бесутун, дostonҳои «Дарахти асурик», «Корномаи Артахшер») ва бисёр сурудҳои насрмонанд вучуд доштааст. Вале таърих бисёре аз ин манбаъҳоро аз байн бурдааст ва имконият нест, ки оид ба вазъи сачъ дар гузашта муфассал суҳан ронда шавад. Дар арзи асрҳои забони адабӣ ба ҳадде аз забони зиндаи халқ дур шудааст, суҳанҳои

пурдабадаба доираи мазмунро танг карда, шаклро дар мадди аввал: гузоштаанд. Адибони бисёре буданд, ки санъати сачъро суистеъмол мекарданд ва он ҳамчун воситаи суханбозӣ истифода мешуд.

Баъзе кӯшишҳое, ки Аҳмади Дониш барин адибони пешқадам дар роҳи ба халқ наздик кардани забони адабӣ зоҳир намуда буданд, на ҳамеша натиҷаи дилхоҳ меоданд.

Забони тоҷикӣ танҳо баъд аз ғалабаи Револютсияи Октябр пурра ба хидмати халқ дода шуд ва адибон сачъро дар қатори бисёр санъатҳои адабӣ барои ифодаи мазмунҳои баланд истифода мекардагӣ шуданд.

Раҳим Мусулмонқулов оид ба сачъ аз «Тарҷумон-ул-Балоғат»-и Умари Родуёнӣ то асарҳои адабиётшиносони имрӯзаро аз назар гузаронида, таърифи ин санъати бадеиро чунин ба қалам медиҳад: «Маъноӣ луғавии калимаи «сачъ» - овози мурғони хушнаво ба мисли қумрӣ, булбул, тӯтӣ мебошад, ки ҳар лаҳни он овоз ба лаҳни дигаре монанд аст. Ба назар чунон мерасад, ки гуё мурӯ як наворо такрор мекунад».

Дар навъҳои сачъ аҳли адаб мулоҳизаҳои гуногун доранд. Вале муаллифи «Сачъ ва сайри таърихии он дар насри тоҷик» асосан ба се навъи он «мутавазӣ», «мутарраф», «мутавазин», ки аксарияти суханварон эътироф кардаанд, диққат медиҳад.

Ин навъҳои сачъ минбаъд хусусиятҳои шаклпарастиро аз бар карда, бо санъатҳои муболиғаву игғроқ, кинояву истиораҳои мураккаб омехта мегардад.

Забон ва услуби баён дар асрҳои XV-XVIII махсусан дар эҷодиёти Бедил ба ниҳояти мураккабӣ расида буд. Дар ин бобат С. Айнӣ ҳам ишорае кардааст; «... Забони насри Бедил аз ҳад зиёда душвор аст... ҷумлаҳои дарози силсилдор бо ташбеҳҳои мураккаб

ва истиораҳои печ дар печ насри ин адиби душворписандро ба дараҷаи нофаҳмӣ расонидаанд».

Р. Мусулмонқулов нишон медиҳад, ки ин услуби эҷодӣ на танҳо дар доираи аристократияи дарбор, балки дар байни намояндагони фазлу ҳунари авом ҳам расмӣ пайдо карда буд. Духӯра ё пардапӯш ифода кардани мазмун услуби адабиёто рафт мураккаб ва печ дар печ менамуд. Вале адибони советӣ саҷро аз мураккабӣ ва печ дар печ раҳо дода, онро чун санъати муҳимми бадеӣ истифода намудаанд.

Р. Мусулмонқулов дар насри советии тоҷик санъати саҷро дар эҷодиёти С. Айни, Ҷ. Иқромӣ, Ф. Муҳаммадиев ва дигарон ҷуста, эътироф мекунад, ки С. Айни дар асарҳои саҷро торафт камтар истифода мекунад. Ҷ. Иқромӣ бошад, баръакс, онро чун воситаи зебо ва дилрабо шудани тасвир ба кор мебарад. Муҳаққиқ собит менамояд, ки саҷро дар адабиёти советӣ бештар дар лавҳаҳои лирикӣ истифода мешавад.

Таҳқиқи санъатҳои бадеӣ, аз ҷумла саҷро ба таҳқиқи услуби нависандагон алоқаманд аст.

Аз ин рӯ Р. Мусулмонқулов ба саҷро ва санъатҳои ба саҷро алоқадор таваққуф намуда, дар эҷодиёти нависандагон ҷи гуна ҷараён ёфтани онҳоро маҳз аз ҳамин нуқтаи назар дида мебарояд.

Инчунин муҳаққиқ услуби хронологии таҳлилро писандида, мавқеи намудҳои саҷро дар ҳар даври замон ба ҳубӣ нишон медиҳад. Дар хусуси сабки ҳоси ҳар як давр ва ҳар як адиб муҳокимаҳои муфиди илмӣ меронад.

Дар тадқиқоти Р. Мусулмонқулов баъзе кӯтоҳҳо ҳам ба назар мерасанд. Пеш аз ҳама ба истифодаи саҷро дар эҷодиёти нависандагони советии тоҷик камтар диққат дода шудааст.

Мулоҳизаҳои муҳаққиқ гоҳо характери обзори гирифта, масъалаҳо пурра таҳлил нагардидаанд. Муаллиф дар хусуси услуби баёни насри шоирон қариб ҳеҷ чиз нагуфтааст. Ба фикри мо, дар тадқиқоте, ки ба сачъ бахшида шудааст, муқоисаи насри шоирон ва адибони насрнавис хеле зарур аст. Дар рафти таҳлили мисолҳо муаллиф калимаю ибораҳоро бисёр такрор кардааст. Набудани чунин кӯтоҳиҳо қимати тадқиқотро бештар менамояд.

Ш. РАҲМОНОВ.

Тақриз ба китоби **Р. МУСУЛМОНҚУЛОВ. «Сачъ ва сайри таърихии он дар насри тоҷик».** - Душанбе, соли 1970.